

מערך שיעור

פרטים כלליים על מערך השיעור

תחום דעת: ספרות חמד

נושא: יום ירושלים, שירי זמר

אבני הדרך : הקשר לארץ ולמדינה

שלב גילאי שמתאים לשיעור: חט"ב

שפה: עברית

לאילו קטגוריות מתאימה הפרקטיקה: הבניית ידע/חינוך לערכים/יישום תהליכי הוראה/פיתוח מיומנויות

הפרקטיקה תורמת למיומנות: אוריינות שפתית/חשיבה ביקורתית/חשיבה יצירתית/אוריינות דיגיטלית/אוריינות מידע

הפרקטיקה מקדמת ערכים: אהבת הדעת וחדוות הלמידה/ מחויבות לערכי המורשת והזהות התרבותית של התלמיד

מתודה: ניתוח תוכן חזותי/ ניסוח פרומפט/ הבנת תהליכים/ שאילת שאלות

מערך השיעור

במערך שיעור זה מוטמעת פרקטיקה משולבת בינה מלאכותית

להעמקה בפרקטיקה מצורף **קישור**

הכנה לקראת השיעור

שימוש בתמונות ומפות וכלי AI מחוללי תמונות

הקדמה

השיר 'אור וירושלים' נכתב והולחן בשנת 1972 ע"י משורר צעיר ומבטיח בשם יוסף שריג, אשר נפל כשנה לאחר מכן במלחמת יום הכיפורים. בשיר מתוארת 'מערכת יחסים' בין האור על צורותיו השונות עם ירושלים בפרק זמן שבין השקיעה לבין הזריחה למחרת. האינטראקציה בין האור ובין העיר המתוארת בשיר נועדה לבטא את יופייה של העיר, אך בו בזמן להדגיש את ייחודה של ירושלים כמקום גיאוגרפי המצוי במגע עם אור נשגב ממנו. אור זה הזורח על העיר ומקיף אותה, מתגלה בתוכה 'בשלל צבעי הקשת' מבחינה אסתטית ורוחנית, ובו זמנית פורטת על מכלול נימי נפשו של המשורר [נבל העשור] שנחשף באופן חווייתי אישי לאורה של ירושלים [ראיתי עיר עוטפת אור]. כיון ששיר זה אינו מאריך בתיאוריה המפורטים של העיר ירושלים, אלא עוסק בעיקר ביחס שבין אור נשגב לבין מקום גיאוגרפי, אין זה פלא שהוא תורגם לשפות רבות וזכה לעיבודים מגוונים

מטרות

- מטרה 1 - התלמידים יכירו את השיר "אור וירושלים" ואת הרקע לכתובתו
- מטרה 2 - התלמידים ילמדו להשתמש בכלי בינה מלאכותית לורך יצירת תמונות
- מטרה 3 - התלמידים יבינו את המושג הספרותי "ציור לשוני" (מטאפורה)

פתיח

פתיחה: מפות - היחס בין העיר והשמים
נפתח ונספר רקע לשיר:

השיר 'אור וירושלים' נכתב והולחן בשנת 1972 ע"י משורר צעיר ומבטיח בשם יוסף שריג, אשר נפל כשנה לאחר מכן במלחמת יום הכיפורים. בשיר מתוארת 'מערכת יחסים' בין האור על צורותיו השונות

עם ירושלים בפרק זמן שבין השקיעה לבין הזריחה למחרת. האינטראקציה בין האור ובין העיר המתוארת בשיר נועדה לבטא את יופייה של העיר, אך בו בזמן להדגיש את ייחודה של ירושלים כמקום גיאוגרפי המצוי במגע עם אור נשגב ממנו. אור זה הזורח על העיר ומקיף אותה, מתגלה בתוכה 'בשלל צבעי הקשת' מבחינה אסתטית ורוחנית, ובו זמנית פורטת על מכלול נימי נפשו של המשורר [נבל העשור] שנחשף באופן חווייתי אישי לאורה של ירושלים [ראיתי עיר עוטפת אור]. כיון ששיר זה אינו מאריך בתיאוריה המפורטים של העיר ירושלים, אלא עוסק בעיקר ביחס שבין אור נשגב לבין מקום גיאוגרפי, אין זה פלא שהוא תורגם לשפות רבות וזכה לעיבודים מגוונים נחלק את הכיתה לקבוצות, כל קבוצה תקבל מפה לעבוד עליה ותשתף את הכיתה במחשבות. לחילופין, ניתן לתת את כל המפות לכיתה כשיעורי בית מקדימים.

נסביר לתלמידים כי לצורך לימוד השיר 'אור וירושלים', נקדים לבחון את האינטראקציה בין האור וירושלים בתקופות קודמות. לשם כך ניתן לתלמידים 'עבודת חקר' ביתית מקדימה שבה יעסקו בניתוח מפות של ירושלים מאוסף הספרייה הלאומית בירושלים בהן בולטת כוונת מחבר המפה להדגיש את שמיה של העיר. נחלק בין התלמידים שבע 'מפות', כאשר כל מספר תלמידים יתמקדו במפה אחרת. ניתן להסביר מראש לתלמידים כי מדובר במפות שאוירו על ידי קרטוגרפים נוצרים, ומשום כך, קיים דגש במפות על אתרים בעלי אופי נוצרי. לצורך המחקר ניעזר בדף ניתוח מפה של הספרייה הלאומית:

מפת ירושלים (1570) עם מלאכים בשמים.

מבט על ירושלים שנת 1700 [דגש נרחב על השמים] [יותר מחצי עמוד].

שנת 1729 [שמים כחולים ולבנים בתנועה לא שקטה מעל העיר].

שנת 1737 [עננים שחורים ואפורים].

שנת 1770 [שמים מודגשים, העיר מוקפת מים- הדומים לצבע השמים. דומה לציור נאיבי].

שנת 1800 [שחור לבן. התמונה קצת מטושטשת, אבל הדינמיקה של העננות המאיימת להגיא עשויה להוסיף לשיעור].

איור של ירושלים 1852 [שמים בוהקים באור מיוחד] תקשורת מכוונת וחזקה בין העיר ובין השמים.

נתלה/ נקרין את המפות שניתנו לתלמידים, ונשווה בין התיאורים השונים שניתנו לשמיה של העיר ולמפגש בינה לבין העיר. נבקש לשמוע מהתלמידים על כל מפה התייחסות קצרה שתתן רקע על המפה, והתייחסות לשאלת היחס בין השמיים והעיר.

מהי לדעתכם התחושה אותה ביקש הצייר להעביר אודות ירושלים, באמצעות היחס האומנותי בין העיר ורקע השמים?

גוף השיעור

שמיעת השיר + סימון תיאורי אור
נשמיע את השיר "אור וירושלים" ונקרין את מילותיו כפי שמופיעות באתר הזמר העברי של הספרייה הלאומית:

אור וירושלים/ יוסף שריג
השקט שוב צונח כאן משמי הערב
כדאית דיה מעל התהומות
וקרו אדמה נושקת להט חרב
את הפסגות, המגדלים והחומות
ראיתי עיר עוטפת אור
והיא עולה בשלל צבעי הקשת
והיא בוגנת בי כנגד העשור
ראיתי עיר עוטפת אור
הנה זוחל הצל מבין גבעות הארן
קרוב בסתר כאוהב אל השכונות.
ומול פניו קריצות, רבוא עיני האור הן,
לפתע נפקחו אליו כנפעמות.
פזמון...

בדומית אשמרת אחרונה נושמת
ובקטיפת שחקים רסיס אחרון מחויר
אך שחר כבר כפת זקב שלה אודמת
למגעו החם, הרר של אור צעיר.
פזמון...

בזמן ההאזנה לשיר, נבקש מהתלמידים לשים לב לאזכורים השונים של האור בבתים השונים. לאחר שמיעת השיר נסמן יחד עם התלמידים את תיאורי האור השונים [שמש אדומה, עוטפת אור, קשת, זוחל הצל, עיני האור, אודמת, אור צעיר].

לאחר עיון קצר זה, נבקש מן התלמידים ליצור תמונה של ראיתי עיר עוטפת אור. כתוב את הפרומפט שאתה מעלה ל**ai**.

התבוננות: ניתוח - אור וירושלים

נעיון בשיר זה בשני שלבים - בשלב ראשון, נבהיר לתלמידים את מבנה השיר ואת הדימוי של אוהב ואהובה כמתאר את היחס בין האור [והצל] לירושלים. אין להאריך בשלב זה יתר על המידה, מעבר להבנת מבנהו וצורתו של השיר. בשלב השני נעסוק במשמעות של קשר זה.

שלב ראשון: היחס בין האור ובין ירושלים.

בין שקיעה לזריחה: נבקש מן התלמידים להביא ראיות מן השיר כדי להסביר את הזמן ביום אליו הוא מתייחס. [בית ראשון - לקראת שקיעה 'שמי הערב', בית שני - לילה, צל מתגב והאורות הנדלקים לעומתו, בית שלישי - תחילת הזריחה. אשמורת אחרונה נושמת, אור צעיר].

מדוע לדעתכם מתייחס שיר העוסק באור דווקא אל פרקי הזמן בהם הוא כמעט ואינו נוכח? [אפשר להשיב באופן פשוט כי כוחו של האור מתגלה דווקא במיעוטו, אז ניתן להתבונן בו ביתר שאת. תשובה לשאלה זו תהיה משמעותית יותר בחלקו השני השל השיר].

מהו השוני באופיו ובתיאורו של האור בכל אחד מן המצבים? [בבית הראשון נושא אופי לוהט ואולי אף מאיים (להט חרב), בבית השני מתאר את ירושלים במצב של חשיכה כאשר רק האור של הבתים בוקע מתוכה ואילו בבית השלישי מתואר אור רך וצעיר].

ירושלים שבשיר: נבקש מן התלמידים למצוא תיאורים המזכירים את ירושלים באופן מובהק - כלומר שמדובר דווקא בעיר זו [אין הם רבים - פסגות, מגדלים, חומות, כיפת זהב].

היחס ה'רומנטי' בין האור והעיר: נבקש מן התלמידים למצוא רמזים לאופי הקשר בין האור וירושלים בשיר זה. האם מדובר רק במישור טכני של שמש הזורחת על העיר? [נושקת, קרב בסתר כאוהב, עיני העיר קורצות ונפעמות, מגע רך, אודמת (מסמיקה). משחק האור והצל המתואר כמגעי חיבה של אוהב עם העיר עצמה, האהובה: בבית הראשון - השמש השוקעת ה'נושקת' לעיר, בבית השני, הצל זוחל ומוצא את האור אצל האהובה, (הלא הם אנשי העיר המדליקים אורות בלילה), ובשלישי, העיר 'מסמיקה' לנוכח המגע של האור הצעיר].

שלב שני: מה טיבו של האור המאיר על ירושלים?

ירושלים כמקום הקשור בהארה רוחנית: נשאל את התלמידים איזו משמעות עשויה להיות לאור המאיר על ירושלים מעבר לאור השמש המתואר בה? [בתרבויות רבות אור הנו סמל להארה, לבהירות ולקדושה].

הצעה להרחבה: ניתן להתייחס בשלב זה למקורות שונים בתנ"ך ובסידור התפילה המזהים את ירושלים עם האור.

ניתן לבקש מן התלמידים למצוא הקבלה בין אחד ממקורות אלו לבין שורה זו או אחרת בשיר, או לרעיון העולה מן השיר:

בנבואת ישעיהו [פרק ס] מובטח לירושלים כי האור ישוב לזרוח עליה, וכי תשוב להיות מקור אור עבור אחרים:

קוּמִי אוֹרִי, כִּי בָא אוֹרְךָ; וּכְבוֹד ה', עָלֶיךָ יִזְרַח
כִּי-הִנֵּה הַחֹשֶׁה יִכָּסֶה-אֶרֶץ, וְעֶרְפֹל לְאֲמִים; וְעָלֶיךָ יִזְרַח ה', וּכְבוֹדוֹ עָלֶיךָ יִרְאֶה
וְהִלְכוּ גוֹיִם, לְאוֹרְךָ; וּמַלְכִים, לְנֹגֶה יִזְרַחְךָ.

בדרך זו הולך המדרש:

"ירושלים אורו של עולם שנאמר 'והלכו גוים לאורך', ומי הוא אורה של ירושלים, הקב"ה דכתיב 'והיה לך ה' לאור עולם'." [בראשית רבה נ"ט, ח']
המובהק שבהם הנו בסדור התפילה: בברכת ההודיה על קיומם של מאורות השמים הנאמרת בכל בוקר, מוזכרת גם ירושלים כמקום שהאור עתיד לזרוח עליו:

"אור חדש על ציון תאיר ונזכה כולנו מהרה לאורו, ברוך אתה ה' יוצר המאורות."
[ניתן לציין כי במקורות אלו ירושלים מתוארת כעיר החשופה לאור ממקור גבוה יותר מאשר מקור האור הארצי].

פזמון השיר:

הגיוון הרוחני והתרבותי של ירושלים: נשאל את התלמידים כיצד להבין את המושג 'עיר עוטפת אור' העולה 'בשלל צבעי הקשת' במובן שאיננו רק גשמי? [נתחיל בביאור הפזמון: ניתן להציע כי העיר עוטפת אור ועולה בשלל צבעי הקשת- אור גבוה יותר מאיר את ירושלים, אך משתבר בתוכה לגוונים תרבותיים ורוחניים שונים. עדות לכך היא בגיוון הרוחני הנרחב הקיים בירושלים: הן מבחינת הדתות השונות, הן מבחינת הגוונים היהודיים השונים המצויים בעיר. רוחניותה של העיר היא גם מקור ההשראה של המשורר 'והיא נוגנת בי כנבל העשור'. -קיימת הקבלה בין האופן בו מגיבה העיר לאור העוטף אותה, לבין האופן בו מגיב המשורר לרוחניותה של העיר: 'נבל העשור' בעלת עשרת המיתרים, הנו המקבילה המוזיקלית לעושר היוזאלי של הקשת].

הצעה לשלב זה: השוואה לפזמון השיר הידוע 'ירושלים של זהב' של נעמי שמר, אשר נכתב שנים ספורות לפניו.

'ירושלים של זהב ושל נחשת ושל אור / הלא לכל שיריך אני כינור'.
מהו לדעתכם המשותף והמבדיל בין שני הפזמונים?

בשיר של נעמי שמר, ירושלים מתוארת רק כמקור של אור ושל יופי. הדגש הוא על ירושלים עצמה. בשיר של שריג, אשר הכיר היטב את שירה של שמר, הדגש הוא הקשר בין ירושלים לבין האור שהנו גבוה ממנה ומקיף אותה. בשניהם מתארים המשוררים את עצמם ככלי נגינה בידיה של העיר אם כי מתקבל הרושם כי אצל שמר מציעה המשוררת את עצמה להיות כינור, ואצל שריג העיר מנגנת בו אף ללא שהוא מתכוון לכך.

בתי השיר:

הארות רוחניות שונות העוברות דרך העיר בעבר ובהווה:

נחזור יחד עם התלמידים להבחנות באופיו של האור כפי שעשינו בתחילת ההתבוננות. [הפזמון מציין כי העיר מוקפת אור, אך כל בית מתאר אופי אחר של אור: בבית ראשון- קרן אדומה המזכירה להט חרב, הבית השני מציין את האור כבוקע מתוך העיר עצמה כתגובה לצל המתגנב לתוכה, והבית השלישי מתאר מגע של אור צעיר]. ננסה לחשוב יחד עם התלמידים מה משמעות השינוי באופיו של האור לאור מה שלמדנו על השיר עד כה.

ניתן להציע כי ירושלים חשופה בתקופות שונות להארות רוחניות בעלות אופי שונה: ישנן כאלה בעלות אופי של 'קרן אדומה' ה'נושקת' את העיר כ'להט חרב' אותן ניתן לזהות בהארות רוחניות גדולות אשר בצדן גם חורבן ושפיכות דם כמו שהיה מצבה של ירושלים בתקופת הנבואה התנכ"ית, ישנן תקופות של חושך ועזובה בהן האור כלל לא זורח על העיר והיא מצויה במצב של 'צל' אולם מתוכה מתגלה הארה בדמות דמויות מופת אנושיות, כמו שהייתה ירושלים משך תקופות היסטוריות ממושכות מאז חורבן הבית השני. כמו כן, קיימת הארה לאחר תקופת חושך ממושכת בה יש תקווה ל'אור צעיר' וחדש שישוב להאיר. סביר להניח כי כך חש המשורר שנים ספורות לאחר כיבושה של העיר העתיקה מחדש בידי העם היהודי במלחמת ששת הימים. הנחה זו מתחזקת לאור התיאור השירי לפיו האור חוזר דווקא מ'כיפת הזהב' שלה, המקום הקדוש ביותר בלב ירושלים. גם כאן ניתן להציע כי לא מדובר רק בתקופות היסטוריות שונות שהיו ואינן, כי אם במחזוריות רוחנית קבועה העוברת על העיר. [הנחה זו מתחזקת לאור העובדה שהשיר נכתב בפעלים בזמן הווה].

לאחר לימוד השיר ניתן לשוב ולבקש מן התלמידים לחשוב איזו מן המפות שצפינו בהם מתאימה לשמש רקע לשיר של שריג.

שיתוף - אני וירושלים

איך אני רואה את ירושלים?

בציור מפה

כפי שראינו בחלקו השני של השיעור, ירושלים מתארת מפגש אישי של הכותב עם ירושלים 'ראיתי עיר עוטפת אור'. מטרת ההפגמה לחבר את התלמידים לתפיסה האישית שלהם את העיר:

ניתן לפתוח בתיאור הממד האישי של יוסף שריג עצמו [מובא בעמוד ההנצחה של קיבוץ בית השיטה] כפי שתואר ע"י משפחתו [אין הכרח לעשות זאת, כיון שמדובר בהשערה בלבד אודות מקורות ההשראה של שריג].

כיצד חובר השיר "אור וירושלים" [תיאור מפי אחיו של יוסף]:
כשליוונו את סבתא שלנו, מביתה האחרון בבית השיטה שבעמק אל מקומה האחרון בירושלים, ליווה אותנו גשם זלעפות. היה יום שבת, ינואר 1965, וחמישתנו, בני נחום ותקוה, יוסף האמצעי שבנו, ישבנו סביב לארונה של סבתא ב"ארגז" המשאית, מחפשים מפלט מן המבוכה במעמד המשונה הזה שנקלענו אליו כל הדרך לירושלים עם ארונה של סבתנו. ואמא שלנו כתבה, שנים אחר-כך: "כשהגענו לשער-הגיא, ולאורך כל העליה לירושלים - הבהיקה פתאום השמש בין העבים וקשת אדירה חבקה את השחקים, מקצה עד קצה. בשמים נקרעו היכלות של טורקיז זורחים באור אדיר. עצי האורן, משני צידי הכביש, נדלקו בריבואות יהלומים. פתאום פגשו עיני בעיני יוסף. ראיתי בהן מבט רוגש בעונג אין קץ. בוקר אחר, בינואר 1972, הביא לי יוסף דף נייר מרוט ממחברת ואמר לי: ראי, אמא, הזמינו אצלי שיר על ירושלים, בשביל 'הגבעטרון', שיסירו אותו בתאטרון ירושלים, ביום ירושלים. זה שווה משהו? - שאלו עיניו. קראתי את השיר, שהיה כתוב בשטף ללא תיקון, שקול ומחורז, מושלם. זה מקסים, בן! זו ממש ירושלים, כשבאים אליה מן החוץ, זה ממש אור ירושלים! הוא הביט בעיני ושוב ראיתי בהן אותו מבט שזכרתי, מיום קבורתה של סבתא, עליה השלום, בעליה לירושלים, לפני שבע שנים. - ומנגינה לשיר - שאלתי - יש- אמר. "רשמתי הבוקר גם את המילים וגם את הלחן".
נבקש מהתלמידים לענות על השאלה:

מהי ירושלים עבורך? נכוון את התלמידים להתייחס לא רק לממד הפיזי של העיר, אלא לחשוב מה היא מסמלת עבורם [אפשר גם לשאול- מה הייתי רוצה שירושלים תהיה עבורי].

שימוש ai

צור תמונה של ירושלים עבורך.

נסה לדייק בכתיבת הפורמט תיאורים רבים של ירושלים כפי שנראית בעיניך. העלה את התמונה.

סיכום וסיום

פתחנו בחקר של מפות מתקופות שונות המתארות את ירושלים, ושמנו דגש על היחס בין הרקיע לעיר עצמה, ומהי התחושה העולה מכל מפה. משם המשכנו לקריאה והאזנה לשירו של יוסף שריג 'אור ירושלים' וסימנו את התיאורים הרבים והמגוונים של האור. לאחר מכן העמקנו בשיר- תחילה במבנה של השיר וביחס בין האור וירושלים, לאחר מכן דנו בטיב האור המיוחד בירושלים, ובמשמעות הפזמון והבית שבשיר. סיימנו בשאלה- מהי ירושלים בשבילי? באמצעות קריאת דברי יוסף שריג, או באמצעות יצירת מפה לעיר.

סרטונים

בשנה האחרונה הועלה מופע אור בירושלים בטיילת ארמון הנציב. מוזמנים לצפות במופע המרהיב.
<https://www.youtube.com/watch?v=OhwKatk2Lic&t=119s>